

В. Климов (Київ)

**СКЕПТИЧНЕ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ П.ГАСЕНДІ ЯК МЕТОД
УТВЕРДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ НАУКИ НОВОГО ЧАСУ
(релігієзнавчий аспект)**

У переосмисленні скептицизму як методу філософствування, що за своїми характеристиками виявився доволі ефективним у розхитуванні і подоланні схоластики та догматизму, критиці фідеїзму, у формуванні й утвердженні засад науки Нового часу, скептицизму, який у своєму послідовному застосуванні поширювався і на сферу релігійно-теологічного, сакрального, вагомий внесок зробив філософ-скептик і природодослідник П'єр Гасенді (1592-1655). Питомим середовищем для розвитку його досить специфічно сприйнятого й інтерпретованого античного скептицизму стали як проблеми філософії, релігії, так і блок наук, що в XVI-XVII ст. були на піднесенні і стали фактично уособленням нового світосприймання і світорозуміння – фізики, астрономії, механіки, математики та ін.

На думку багатьох авторитетних дослідників, французький філософ і в цих сферах виявив себе одним з найосвіченіших, найобізнаніших вчених Європи*. Незважаючи на свій духовно-церковний статус (Гасенді окрім усього був священником, настоятелем католицького кафедрального собору, доктором теології), він впродовж усього життя відкрито декларував свою солідарність із скептицизмом¹, вбачаючи в ньому, слідом за «новими піроніками» М.Монтенем

* Дослідники наукової спадщини П.Гасенді зазначають, окрім філософського доробку, значущість його наукового вкладу в астрономію (понад тридцять років він здійснював власні астрономічні спостереження), механіку (проводив експерименти з дослідження інерції руху, прискорення падіння важких тіл) та ін. Впливовий у науковому світі французький дослідник понад 15 років листувався з Г.Галілеєм, не припиняючи його навіть після засудження знаменитого вченого Римською курією. Визнаючи значущість праць П.Гасенді, їх вивчав, поряд з науковим доробком Коперніка, Декарта, Галілея, Кеплера, молодий англійський вчений І.Ньютон / Томпсон Мел. Философия науки. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003 / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/tomp_filn/index.php

¹ Гассенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов, в которых потрясаются основы перипатетического учения и диалектики в целом и утверждаются либо новые взгляды, либо, казалось бы, устаревшие взгляды древних мыслителей /

та П.Шароном, пізнавальний інструмент, що не дозволяє задовольнятися пізнаним, акцентує на відносності здобутих знань, спонукає не визнавати залежності від теоретиків-авторитетів. Скептицизм Гасенді зумовлював гостро критичне ставлення вченого до аристотеліків (таким терміном означалися сучасні йому епігони великого філософа), «які настільки переконані в тому, що істина давно отримана, що вже більше не турбуються про її пошуки»². Його скептицизм – засіб утвердження нової науки, виборення для неї суверенної сфери, де щодо незалежної науки не діятимуть теологічна ортодоксія і церковні приписи. Так інтерпретований скептицизм – інструмент протидії прагненням церкви і в Новий час консервувати свою зверхність над наукою, утримувати останню в ортодоксально-схоластичних координатах, у заданій цільовій спрямованості. У відстоюванні своїх наукових, зокрема філософських позицій французький мислитель вважав за доцільне спиратися на філософські здобутки скептицизму, а не інших філософських шкіл: тут він знаходив суголосні своїм поглядам ідеї, що через багато віків у новому осмисленні робили його впевненим у своїй правоті. Зайве доводити, що така позиція мислителя, який суперечливо поєднував статуси благочестивого католика*, вченого, клірика і адепта коперніканства, породжувала чимало складнощів; спроби переконливого пояснення такого круто замішаного симбіозу в поглядах П.Гасенді не вщухають і досі.

Як і для інших філософствуючих природознавців, проблематика фізики, астрономії, механіки, математики, інших наук сприймалася філософом П.Гасенді, окрім усього, як відносно віддалена від гострих повсякденних проблем, а тому не надто резонансна ніша суспільної свідомості, де могла реалізовуватися свобода думки вченого. При цьому філософсько-скептичні підходи в осмисленні проблем цього кола дозволяли цій думці оформлятися у доволі сміливі й неординарні ідеї, судження та висновки. Філософська масштабність і універсальність ідей та концепцій, вибудованих за таких слабо контрольованих цензурою умов, дозволяла поступово поширювати їх і на інші сфери, у тому числі недоторканну для переосмислення і будь-якого вільнодумства сферу, – релігійну. Не випадково творча спадщина П.Гасенді вважається у науковому світі зібранням усього того, щ

о в XVII ст. протистояло ідеологічному офіціозу. Результати його філософських, філософсько-богословських чи природознавчих екскурсів були подекуди настільки радикальними, що вчений мав усі підстави побоюватися

Далі – Гассенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов / Гассенди П. Соч.: в 2-х т. – Т.2. – М., 1965. – С. 385-396.

² Гассенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 10, 23.

* Як і багато інших філософів, П. Гасенді навіть свій анонімний твір «Парадоксальні вправи проти аристотеліків» (1624) про всяк випадок оснастив традиційними і, ймовірно, щирими запевненнями, що представляє себе і свої погляди на суд Католицької Римської церкви, «сином якої є» і заради якої він «готовий пролити свою кров до останньої каплі» / Гассенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 12.

оприлюднювати результати своїх наукових розвідок поза вузьким колом однодумців. Як видно з епістолярної спадщини філософа-клерика, нерідко найприскіпливішим цензором своїх праць виступав він сам («Чи не краще було б, – радився П.Гасенді зі своїм другом у 1634 р. з приводу своїх геліоцентричних переконань, – *якби я промовчав*, аніж виступати з поглядами, опозиційними Папі і стільком високопоставленим особам?»³).

Аспекти широкого наукового інтересу П.Гасенді – від власне філософії, теології до математики й астрономії – зумовили, на нашу думку, не лише продуктивне філософсько-скептичне бачення французьким мислителем багатьох теоретичних і практичних проблем, а й змістовний зворотний процес – переосмислення, збагачення самого скептицизму, ідеї якого були для нього привабливі і які він стабільно поділяв впродовж усього життя⁴. Ставлення Гасенді до класичного скептицизму в подачі Діогена Лаертського, Секста Емпірика, який став по суті одним з важливих джерел філософії самого мислителя, було доволі специфічним, значною мірою критично-творчим: базові ідеї й принципи Пірона та його послідовників ставали для нього скоріше відправним пунктом і підґрунтям для досить вільної інтерпретації гасендівського скептицизму, в результаті якої традиційні скептичні підходи, значною мірою песимістичні за наслідками, у новому осмисленні нерідко набували значення, протилежного початковому. Не випадково, чимало сучасних дослідників філософської спадщини П.Гасенді питання про підстави належності мислителя до скептиків вважають відкритим, а інші специфічність його скептицизму означають вживанням цього поняття виключно в лапках.

Узагальнено скептичні ідеї П.Гасенді, що знайшли відображення чи застосування у філософських, природничо-наукових та інших працях, епістолярній спадщині французького філософа-скептика, які більшою чи меншою мірою екстраполювалися на сферу релігійно-теологічної проблематики, можна було б звести до таких:

1. За своєю суттю античний скептицизм, у розумінні П.Гасенді, відображав філософське пізнання навколишнього світу, яке і співпадало із звичайним, й істотно різнилося у своєму осмисленні сприйнятого. Сприйняття дійсності «піроністами», як П.Гасенді роз'яснює Р. Декарту, майже нічим не відрізнялося від сприйняття звичайних людей: точно так, як усі, вони бачили, мислили, відчували, пізнавали. Єдина різниця – у тому, що скептики, не знаючи, *яким чином* людина мислить і бачить, не знаючи «внутрішньої природи кожного предмету»⁵, чесно говорили, що певна річ здається такою-то, але якою вона є насправді, вони не знають і стверджувати щось достовірно про це вони не можуть. «Пізнаючи лише пасивні враження», які по суті залишають предмет чи явище невизначеними, усвідомлюючи обмеженість, недостовірність таких

³ Цит. за: Быховский Б.Э. Гассенди. – М., 1974. – С. 194.

⁴ Гассенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине» / Гассенди П. Соч.: в 2-х т. – Т. 1. – М., 1965. – С. 84.

⁵ Гассенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 530.

вражень (скептики не без підстав підозрювали, що предмет або явище самі по собі можуть бути іншими, аніж здаються), прихильники цього філософського напряму вважали, що вони не вправі висловлювати своє ставлення до предметів чи явищ, щось стверджувати про них. Сумніви скептиків, підкреслював П.Гасенді, стосувалися тільки речей справді недостовірних⁶.

Таким чином потрактований у XVII ст. скептичний підхід сприяв створенню якісно нових концептуальних інтерпретацій вчення про пізнання. Традиційний для скептицизму акцент на недосконалісті нашого сприйняття оточуючого світу, за Гасенді, тепер мав вести не до паралізуючої пасивності, непродуктивних констатацій обмеженості людського пізнання (як це спостерігалось у частини античних скептиків), а до прирошування знань, оскільки вчені ніби з рук в руки передають наступникам результати своїх спостережень, «отримані чи з досвіду, чи з чужих слів, чи з розмірковувань», так що кожне наступне покоління дослідників ніби «стоїть на плечах» попередників⁷.

2. Сумніви, недовір'я, скепсис, ідея скептиків про «непізнаваність»⁸ оточуючого світу в аспекті *можливостей науки* відображають в інтерпретації П.Гасенді не лише досить специфічне розуміння філософом ситуації у сфері пізнання, а й чітко вказують на об'єкт такого скептичного ставлення – псевдонаукову зарозумілість, претензійне невігластво, безпідставну абсолютизацію отриманих результатів – і не дають аж ніяких підстав ототожнювати філософську позицію мислителя з агностицизмом чи якимось іншим виявом наукового песимізму в гносеології. Скептицизм був спрямований проти усього «темного, недостовірного, пустопорожнього, того, що сприяє нещирості»⁹. Для скептиків була неприйнятною будь-яка догматизація ідей чи концепцій, фідеїстичний спосіб мислення, зарозуміле оголошення філософами-догматиками висунутих положень непорушними, раз і на завжди встановленими, абсолютними.

Таким чином, гасендівський скептицизм своїм вістрям був спрямований не на дискредитацію раціоналізму і науки, не проти наукового мислення і розуму як таких (і в цьому сенсі він не був агностично-песимістичним), а проти будь-яких спроб законсервувати, догматизувати результати наукового пошуку, перетворити наукову діяльність у засвоєння певних істин, а не їх пошук, на блокування досліджень нового, апелюючи до вичерпності пізнаного, встановленої колись авторитетами. П.Гасенді, якого сьогодні називають поряд з Ф.Беконом, Р.Декартом, Д.Локком, Б.Паскалем, І.Ньютоном активним діячем Наукової революції, вважав чи не найбільш небезпечним для науки Нового часу залежність від омертвляючого догматизму, схоластичного доктринерства, що,

⁶ Гасенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта / Гасенди П. Соч.: в 2-х т. – Т. 2. – М., 1965. – С. 530.

⁷ Там само. – С. 387.

⁸ Гасенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 10.

⁹ Гасенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 715.

консервуючи старе, віджиле, давно вже були перешкодою на шляху отримання нових знань і прогресуючого пізнання. Своє важливе завдання Гасенді вбачав у зруйнуванні того «великого легковір'я», яке переконане, що всі істини вже відкриті. Звідси – ціла праця Гасенді під назвою «Парадоксальні вправи проти аристотеліків», спеціально присвячена критиці епігонів великого грецького філософа і критиці консерватизму в науці.

Скептицизм з його націленістю піддавати сумніву усе і вся, ставити незручні запитання навіть щодо традиційного, підтримуваного більшістю, загальноприйнятого, усталеного, а то і сакрального, породжувати недовіру до бездумно прийнятого на віру грав роль засобу критичного переосмислення звичних інтелектуальних і духовно-теологічних установок і кліше, що були через догматичну універсалізацію перетворені, по суті, у спосіб життя і мислення пізньосередньовічного суспільства. Творчо-оптимістична роль скептицизму, у розумінні П.Гасенді, добре видно на його уявленні про магістральний шлях розвитку науки: «Природа нібито обрала філософів для того, щоб з їх допомогою знання утвердилося в світі, де [досі] панувало противне знанню невігластво»¹⁰.

3. Скептицизм як напрям філософської думки в інтерпретації П. Гасенді виконує не лише заперечно-руйнівну роль щодо догм, установок, схем, приписів чи методів, що паралізували думку, а й створює умови постійної творчої вимогливості, критичного ставлення до новонароджених ідей, концепцій, відкриттів; атмосферу сумнівів у довершеності нових гіпотез, налаштованість на продовження всебічного дослідження явищ і процесів, на перманентно поглиблююче обґрунтування висновків чи теорій, а при потребі – і їх перегляд, якими б достовірними, переконливими й довершеними вони не здавалися. Недостовірність знань про певні речі, що була предметом скептичного ставлення, за П.Гасенді, спонукала до досліджень¹¹, що мали зробити знання достовірними.

При цьому французького філософа-скептика мало пригнічує обставина, що прихильників ортодоксії і догматизму у філософії, серед епігонів аристотелізму – «цілі натовпи». Його орієнтація на скептиків античності («академіків і піроністів»), нового часу (на Вівеса, Шарона, Рамуса, [Піко] де ла Мірандолу) додала йому впевненості, що просування науки вперед, пізнання нею «відстані між генієм природи і розумом людським» може забезпечувати лише скептичне ставлення до результатів пізнання як до неостаточних, таких, що потребують нових досліджень, оскільки «сокровенні причини» залишаються непізнаними. Прогрес пізнання пов'язується Гасенді саме з такою вимогливістю до етапних результатів пізнання, з методом скептиків піддавати сумніву навіть найновіші, найпереконливіші досягнення науки, а не із зарозумілою,

¹⁰ Гассенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 385.

¹¹ Там само. – С. 531.

самовдоволеною переконаністю догматиків («аристотеліків»), що «вони [вже] засвоїли науку про природу»¹², досягли вершини знань.

Зайве доводити, що подібна інтерпретація скептицизму Пірона та його послідовників була надто вільною, відходила від першооснов, вклала у концепцію скептиків принципово новий зміст і робила її надзвичайно відповідною процесу творення науки Нового часу.

4. Гносеологічний аспект філософського витлумачення П'єром Гасенді скептичного світосприйняття і світорозуміння включав кілька важливих для нашого подальшого аналізу характеристик істини як оцінки достовірності людських знань, актуалізація яких філософом була продиктована, на нашу думку, не лише скептичним способом мислення філософа, а й появою дослідного природознавства, потребами творення новітньої науки. Ці характеристики в тій чи іншій формі були відомі філософській думці здавна, проте в інтелектуальній ситуації XVII ст., а також у контексті скептицизму Гасенді набували більш глибокого і змістовного значення.

Для нової пізнавальної стратегії науки, у творенні якої брав участь філософ, важливим було визначитися, по-перше, чи здатна людина в принципі адекватно пізнавати оточуючий світ. На це питання скептик П. Гасенді у полеміці з Р. Декартом дає чітко ствердну відповідь: навіть сумніваючись у чомусь іншому, писав філософ, ми не можемо сумніватися, що речі сприймаються нами такими, якими вони є і «ми... за своєю природою здатні пізнати істину», хоча інколи помиляємось¹³. По-друге, треба було встановити, що собою являє пізнання: це набір ортодоксально-догматичних істин, який треба засвоїти; періодична зміна, оновлення істин чи це процес здобуття і нарощування знань, де кожна нова істина – засвоєння і творчий розвиток попередніх (показове у цьому відношенні використання Гасенді поняття антиципації як «попереднього поняття» про предмет, в якому акумульований весь попередній досвід спостережень, «пам'ять» попередніх відчуттів¹⁴). В історично-пізнавальному аспекті скептично-критичні розмірковування на цю тему фокусувалися у питання: як ставитися до існуючих знань – результату напрацювань попередників. На це питання П. Гасенді дає відповідь, що знімає будь-які двозначності: пізнання – процес історичний; якщо нині «істина речей» непізнана, то це свідчить не про непізнаваність її в принципі, а лише про її непізнаваність на даний момент¹⁵; хоча досягти повної істини неможливо, цілком можливим є наближення до неї. Тут треба орієнтуватися на позицію великих філософів минулого, які вважали, що досягнення навіть однієї лише вірогідності

¹² Гасенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 10-11.

¹³ Гасенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 478.

¹⁴ Гасенди П. Свод философии Эпикура / Гасенди П. Соч.: в 2-х т. – Т.1. – М., 1965. – С. 129.

¹⁵ Гасенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине». – С. 77.

– прекрасний результат. Кожному наступному поколінню треба примножити знання, отримані від попередників¹⁶.

Третім, не менш важливим для періоду переходу до принципово іншої пізнавальної парадигми було питання про відносність істини, відносність знань на певному етапі інтелектуального розвитку. І в цьому питанні Гасенді, спираючись на базові положення скептицизму, приходив до висновків, що жодне з тверджень, які вважаються людьми знаннями, при випробуванні почуттями і розумом не може таке випробування витримати, «не може бути підтримане цілком». Однак за всієї відносності істинності таких тверджень (знань) люди вважають за необхідне їх зберегти¹⁷ для користування у «природному житті». Такі твердження (знання), якими б достовірними, істинними не здавалося, не можуть претендувати на остаточність, вичерпність, довершеність. Наші знання про предмет чи явище, згідно Гасенді, ніколи не можуть бути всебічними і досконалими: з різних причин (наприклад, через недосконалість наших органів) частина їх характеристик буде залишатися прихованою від нас¹⁸. І в цьому сенсі ми не можемо мати досконалі знання, а відкриті нами істини завжди будуть відносними.

5. Ідея піддання скептичному аналізу т. зв. загальноприйнятих істин, їхньої перевірки на предмет істинності чи помилковості. Логічно вона пов'язана з традицією скептичного ставлення до авторитетів, до апелювання до думки більшості як аргументу; критичної оцінки ортодоксальної практики підміни доказування цитуванням духовних джерел і піддається П.Гасенді критиці в процесі полеміки з лордом Е.Гербертом. Практика підміни доказів посиленням на загальноприйнятості тих чи інших положень (істин) була доволі поширеною на всіх рівнях – від філософсько-теологічного до побутового, застосовувалася бездумно, некритично, приймалася як нібито достатня і очевидна. У схоластиці здатність людини «негайно і без будь-яких роздумів погоджуватися» з т. зв. загальноприйнятими істинами пишномовно пояснювали дією (актом) «інтелекту начал»¹⁹. Однак для принципового скептичного аналізу П'єром Гасенді феномену загальноприйнятих істин уся ця видимість пояснень важила мало. Ключовою методологічною установкою, що генетично йшла від його

¹⁶ Гассенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 60. Ми свідомо залишаємо для подальшого розгляду інший аспект Гасендівського розуміння пізнання: його переконаність, що за всього «вродженого» прагнення людини до пізнання, воно має бути «стриманим»: задовольнятися знаннями, потрібними безпосередньо для «природного життя» і не виявляти «нестриманість», «надмірну цікавість», прагнучи збагнути «сокровенну природу речей»; для життя достатньо знання «зовнішніх істин» / Гассенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине». – С. 84-85.

¹⁷ Гассенди П. Книга вторая против диалектики Аристотеля / Гассенди П. Соч.: в 2-х т. – Т.2. – М., 1965. – С. 384.

¹⁸ Гассенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине». – С. 86.

¹⁹ Там само. – С. 97.

скептицизму, була установка піддавати все (у тому числі й згадані «істини») сумніву, а не огульно, слідом за Гербертом, оголошувати все помилковим. До отримання результатів аналізу ймовірність виявитися помилковим чи істинним у будь-якого положення однакова. Цілком аргументовано він доводить, що при конкретному аналізі подібних «істин» виявляється: за виключенням однієї-двох малозмістовних сентенцій*, вони «істинами» не є; визнані частиною (навіть більшістю) певної спільноти, ці «істини» іншою частиною спільноти не визнаються; «істини» однієї спільноти однодумців часто неприйнятні за її межами, як би хтось не доводив, що це «священні принципи, ставити які під сумнів неприпустимо»; відкидаючи чужі «істини», народи зазвичай сповідують свої «істини», яким намагаються надати статус загальноновизнаних. Отож омріяний філософами і теологами стан «всезагальної згоди» виявляється не більше, аніж мрією. «Тільки де ж ти цю всезагальну згоду знайдеш?²⁰», – риторично запитував Гасенді свого опонента, доводячи після свого аналізу неспроможність апеляції до «всезагальних істин» і до «думки більшості» як до аргументу.

Скептичний аналіз цих питань у П.Гасенді мав активний вихід у релігійно-теологічну і релігієзнавчу проблематику (а може й був проведений для цього?!), ілюструвався на багатьох прикладах з церковно-теологічної сфери, яка, як відомо, і в теології, і в церковно-проповідницькій практиці часто апелює до «загальноновизнаних істин». З огляду на це вона більш детально буде розглянута нижче.

6. Важливою рисою античного скептицизму, що була актуалізована і розвинута П.Гасенді, стала сповідувана скептиками *творча свобода* мислителя, відсутність у них сліпої залежності від традицій, пересудів, ідейних рамок, правил, від некритичного сприйняття попередніх знань, що робило їхні судження справді вільними.

Базова теза філософа щодо свободи – «Природа дала нам вільний дух». Проте людина, як вважав Гасенді, з самого початку свого життя попадає в обставини (сімейні, суспільні, політичні, ідеологічні, релігійні чи інші), які роблять її бранцем, скутим тисячами ланцюгів, а душу, – пригнutoю до самої землі. Тому такою благородною і притягальною сприймається позиція скептика, який говорить: «Ми тим більш вільні і незалежні, якщо ми зберегли незайману нашу здатність судження і не вважаємо для себе зобов'язуючим захищати все те, що [офіційно] приписано і нібито наказано»²¹. Ця творча свобода цілком логічно витікала із переосмисленого П.Гасенді піронівського скептицизму, який, не будучи зв'язаним певними установками, обов'язками щось виправдовувати чи засуджувати, міг справді вільно висловлювати свою думку,

* Це, згідно Гасенді, положення типу «з нічого нічого не буває», «першоначала речей неподільні» і т. п. твердження, яких не приймати було б безглуздо / Гасенди П. Свод философии Эпикура / Гасенди П. Соч.: в 2-х т. – Т.1. – М., 1965. – С. 113-114.

²⁰ Гасенди П. Письмо по поводу книги лорда Эдуарда Герберта, англичанина, «Об истине». – С. 97-99.

²¹ Гасенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 51-52.

відверто визнавати навіть своє незнання того, що він дійсно не знає. «Рахуючись із дійсністю, – писав французький філософ, – вони (тобто скептики. – В.К.) залишилися вільними від будь-яких упереджень і зберегли повну свободу суджень»²².

7. Скептичний підхід П.Гасенді до проблеми залежності вченого від авторитетів, як це спостерігалось на прикладі епігонів Аристотеля, екстраполюється мислителем на всю інтелектуальну сферу і доводиться у його роздумах до гранично широких узагальнень і висновків: до питання про *право справжнього філософа мати свободу пошуку, не залишатися у полоні канонізованих положень*, якими б авторитетними вони не були. Своє бачення французький мислитель аргументує на прикладі трансформації філософської позиції головного авторитету для домінуючого у Європі томізму – Аристотеля: заради істини, нагадує П.Гасенді, Стагірит відважився відступити від поглядів «божественного» Платона і висунути положення, протилежне тлумаченню свого вчителя. Створений Аристотелем прецедент критичного ставлення навіть до філософських думок «Гомера філософів» закономірно породжує у Гасенді запитання: то чому самому Аристотелю з міркувань осягнення істини можна було зректися ідей свого вчителя, переглядати власні погляди, а його наступникам – ні? Французький філософ мав усі підстави діагностувати, що сучасна йому тенденція ортодоксалізації, догматизації, авторитизації думки (і, треба думати, не лише філософської, а й наукової, теологічної, правової, етичної, естетичної) з поглядів самого Аристотеля ніяк не впливає: навпаки, філософ із Стагіри вважав правильним і необхідним, щоб філософ у ім'я істини був готовий відмовитися навіть від своїх власних поглядів, оскільки «вищий закон вимагає, щоб істині була надана перевага»²³. Це вже середньовічні і пізньосередньовічні епігони грецького філософа, на думку П.Гасенді, перетворили його філософську спадщину у догму, канон, схему, більше того – у монопольний спосіб філософствування та богословствування, яким виправдовувалися, цементувалися релігійно-теологічні установки і пріоритети сучасної їм Європи. «...Зарозумілість слід викорінювати найсильнішими засобами, – писав П.Гасенді. – Але так впасти у власних очах, щоб вже не вважати себе людиною, щоб думати, що вся природа давно вичерпала себе в одному єдиному генії (тобто в Аристотелі. – В.К.), що нічого подібного не могли дати всі наступні століття, – хто ж не вважав би це найбільшою дурницею?»²⁴. На словах ратуючи за свободу мислення, прихильники

²² Гасенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 530.

²³ Гасенди П. Парадоксальные упражнения против аристотеликов. – С. 49. Уточнимо, що у Аристотелівській «Нікомаховій етиці», яку цитував П.Гасенді, ця думка висловлена у наступній редакції: «[Наш] обов'язок – заради порятунку істини відмовитися навіть від дорогого і близького, особливо якщо ми філософи. Адже хоч і те, й інше дороге [нам], обов'язок благочестя – істину шанувати більше / Аристотель. Нікомахова етика / Аристотель. Соч.: в 4-х т. – Т. 4. – М., 1983. – С. 59.

²⁴ Гасенди П. Упражнения против аристотеликов. – С. 58.

догматизованого Аристотеля насправді залишаються невірниками філософсько-теологічних схем, не дозволяючи собі відійти від них ні на крок.

8. Розуміння скептицизму у Гасенді має своїм логічним наслідком осучаснену концепцію «подвійної істини», яка, ймовірно, могла забезпечити в умовах тодішньої Європи обережні, але поступальні бодай пів-кроку у бік суверенності науки, права вченого на вільні, неконтрольовані, нецензуровані владою (світською і церковною) наукові дослідження. Ця стратегія французького філософа-скептика робить певною мірою зрозумілим конструювання ним кількох способів пізнання і, відповідно, сфер пізнання. Один із способів і шляхів пізнання – *природний*, через який людина реалізує закладену природою у кожному «жагу знань» через досвід, інтелект, розмірковування. Об'єктом такого пізнання є предмети, явища оточуючого світу, що сприймаються людиною, а результатом – отримання необхідних для життя знань, які за всієї своєї важливості не претендують на розуміння самої «природи речей». Це знання про зовнішню «видиме», знання про те, що «являється» людині у чуттєвому досвіді, знання, отримане через пізнання «множинних видимостей»*. Воно не якесь ефемерне, примарливе, а базується на переконливих доказах: саме завдяки дослідженням у фізиці, метафізиці, юриспруденції та інших науках людство має точні і очевидні знання²⁵. Воно, це знання, як вважав Гасенді, не безспірне, не очевидне, проте по своєму не позбавлене певності, визначеності, *вірогідності*, оскільки спирається на доволі очевидні здогадки і підстави²⁶ (ймовірно, Гасенді мав на увазі практичні навички й знання, отримані людиною з усього життєвого досвіду). Інший тип (рід) знань – знання «сокровенної природи речей і причинної необхідності». Він лежить поза людськими можливостями і належить, як припускає філософ, «ангельській чи навіть божественній природі»²⁷. Скептики, на думку П.Гасенді, розуміли, що для людини було б неприродним прагнути пізнати цю сферу.

Водоподіл між цими двома способами і сферами пізнання, на думку філософа, настільки нездоланний, що ніяка множинність знань через досвід, ніяке поєднання досвіду й інтелекту у сфері природного не здатні забезпечити ні якісний стрибок до універсального пізнання *поза межами* природного, ні пізнання «внутрішньої природи» предмета. У сфері «сокровенного» природне пізнання просто «не працює».

У такій позиції Гасенді, на нашу думку, знайшла відображення не лише прихильність філософа до скептичної філософії античного періоду і відповідного способу мислення, не тільки слабка надія збагнути «сокровенну»

* Йдеться, звичайно, не про «видимість» у значенні ілюзій, подоби, а у значенні сукупності видимого, сукупності, явлені людині, сприйняті людським оком чи іншими органами чуттів.

²⁵ Гасенди П. Метафизическое исследование, или сомнения и новые возражения против метафизики Декарта. – С. 385

²⁶ Там само. – С. 384.

²⁷ Там само. – С. 385-386.

природу речей за тодішнього рівня науки, а й прагнення вченого, вибудовуючи неприступну для людського пізнання сферу «ангельської», «божественної природи», вибороти *й для науки* зону, вільну від будь-якого позанаукового втручання, зокрема всюдисущого церковно-теологічного. Ця територія має бути, з одного боку, вільною від стороннього контролю, «чужих» впливів, дії ненаукових цілей, установок і оцінок, а з другого – бути сферою дії виключно наукових методів, законів, закономірностей, власних критеріїв оцінки істинності. При всьому тому, що, згідно бачення П.Гасенді, у пізнанні оточуючого світу буде залишатися сегмент, прихований від нас, здобуті знання завжди можна оцінити, оскільки є терези, на яких зважується істинне і помилкове. Такими терезами, на думку філософа-скептика, є *досвід* – те мірило, той, як говорили греки, критерій²⁸, яким можна визначити міру істинності сприйнятого чи пізнаного.

Поданий вище перелік особливостей філософського скептицизму П.Гасенді не потребував би особливої конкретизації чи деталізації, якби безпосереднім чином не торкався *релігійних та релігієзнавчих проблем*, які завдяки скептичному підходу і баченню отримали у нього оригінальну, нерідко нетрадиційну (як для філософа та клірика) інтерпретацію і такі ж резюмуючі висновки.

Метод скептичного підходу до дослідження проблем цієї сфери дозволив П.Гасенді доволі вільно, асхоластично розмірковувати про догматичні положення, відкрито викладати і співставляти різні концептуально-філософські бачення, що в частині випадків кардинально розходилися з нормативно-догматичними релігійними положеннями, суперечили віросповідним засадам. Хоч П.Гасенді підстраховував себе декларацією, що у тих випадках, коли досліджувані ним філософи (такі, як Епікур, наприклад) «грішать проти віри», «проголошують що-небудь, що суперечить святій вірі», він дає спростування таких положень, «аби ніяка отрута не могла бути прийнята без швидкодіючої протиотрути»²⁹, не можна не погодитися з тими сучасними дослідниками, які вважають, що заяви Гасенді про підтримку догматичних положень віри нерідко носять формальний, вочевидь декларативний характер, й істотно поступаються переконливості, доказовості, зрештою емоційній завзятості філософа, коли він відстоював своє нетрадиційне бачення тієї чи іншої проблеми як вільно- й інакшедумаючий філософ-скептик.

Можна виокремити кілька ключових проблем, які стосуються релігійної сфери, щодо яких у П.Гасенді специфічне бачення й тлумачення, і в дослідженні яких філософ так чи інакше спирається на теоретичний спадок «піроніків», використовує напрацювань «нових піроніків», інтерпретуючи їх, звичайно, по-своєму.

²⁸ Гассенди П. Книга вторая против диалектики Аристотеля. – С. 198.

²⁹ Гассенди П. Свод философии Эпикура / Гассенди П. Соч. в 2-х т. / Философское наследие. – Т. 1. – М., 1965. – С. 267.

1. Ймовірно, що ключовим в аналізі надзвичайно різноманітного й суперечливого масиву філософсько-теологічних, природознавчих, морально-релігійних розмірковувань П.Гасенді, методологічним стрижнем його філософської позиції в полеміці й критиці було скептичне ставлення до традиційної для середньовіччя ідеї використання науки, філософії для апологетичного обслуговування християнського віровчення, обґрунтування біблійних положень, віросповідних догм, теологічних вчень, віроповчальних постулатів тощо, які, *строго кажучи, як об'єкти віри, обґрунтувань не мали б потребувати*. Скепсис, сумніви щодо «обслуговуючих» функцій науки, в першу чергу філософії, особливо актуалізувалися у процесі потужного в багатьох європейських країнах руху щодо створення нової науки, яка відображала вже якісно вищі досягнення в астрономії, механіці, математиці, фізиці, медицині, хімії та інших конкретних науках, і якій було тісно в ортодоксально-догматичних межах. Результатом скептично-критичного аналізу існуючого досі співвідношення філософії і теології, науки і релігії стало концептуальне переосмислення П.Гасенді цього співвідношення, що використовувало в осучасненій формі давню ідею «двоїстої істини» і враховувало потужні здвиги не тільки у європейській науці, а й у суспільній свідомості, культурі, релігійно-церковній сфері, економіці та ін. У гасендівській інтерпретації «двоїста істина» набула конкретизації як ідея про існування (а в подальшому тлумаченні – й про розмежування) двох типів знання, двох сфер пізнання, що мали функціонувати незалежно, автономно, не втручаючись у компетенцію одна одної. Привабливе для Гасенді, а ще раніше – для «нового піроніста» М.Монтеня суспільне й інтелектуальне становище античних скептиків, які могли досліджувати, творити і при цьому ні від кого не залежати у своїх висновках, не були зобов'язані нікого захищати чи виправдовувати, набувало в такій переосмисленій концепції «двоїстої істини» теоретичного обґрунтування суверенності наукової сфери, незалежності вчених Нового часу. Воно опосередковано припускало виведення науки, вчених із-під тотального контролю і залежності від світської та церковної влади.

Розмежування сфер «природного» і «сакрального», філософії і «схоластичної теології», наукових знань і «таїнств ортодоксальної віри» в інтерпретації Гасенді було доволі радикальне за наслідками: по-перше, вело до висновку, що схоластична теологія, «знання священних речей», на думку філософа, за великим рахунком, – взагалі *не знання*. У знаннях такого типу відсутня доказовість, що має спиратися на природні першопричини; є лише віра, що базується на Одкровенні і авторитеті Бога. В таких випадках люди можуть говорити про себе: скоріше «ми віримо», аніж «ми знаємо». Коли йдеться про предмети віри, нагадував Гасенді твердження Августина Блаженного, то усілякі непевності типу «може бути»³⁰; сумніви, припущення, наближення до істини допустимі лише у сфері «природного»

³⁰ Гасенди П. Книга вторая против диалектики Аристотеля. – С. 340.

знання. За цих умов відсутня як потреба у доказуванні, так і запит на послугу доказування.

2. Розмежування сфер «природного» і «сакрального» відображало не скільки їх антиномічність (що вже передбачало б певне співвідношення, співставлення), стільки суверенність, незалежність функціонування обох сфер, невтручання у компетенцію і проблематику іншої. Їхня відмінність (наприклад, щодо дії чи недії в обох сферах принципу доказовості) робила ще більш чіткою розмежувальну лінію, яку не мали переходити ні наукові дослідження, ні теологічні розвідки. Розмежування, з одного боку, знімало потребу апеляції до теологічних аргументів при обґрунтуванні філософських чи загалом наукових положень, а з другого – робило зайвими філософські обґрунтування віросповідних догматів чи канонів. Наслідки такої суверенізації для наукової сфери – незалежний розвиток за власними законами, вільна наукова думка і дослідження, експерименти, продиктовані виключно науковими цілями та причинами; звільнення від філософствування у сфері, де не діють закони логіки, раціоналізму, оперують алогічними поняттями тощо; наслідки для сфери «сакрального» – її самодостатність, виключення функції доказовості, утвердження чинника віри як вичерпно достатнього для прийняття віросповідної догми, канону чи теологічного конструкта, що знімало потребу у будь-якому науковому (філософському) обґрунтуванні релігійних постулатів. Відпадала зобов'язуюча для науки, філософії функція виправдання віри, оскільки наукові закони, теоретичні і практичні методи, аргументи, сам процес доведення віросповідних положень у сфері «сакрального» не діяли, ставали зайвими.

Недотримання «законів розмежування областей наук», меж компетенції зазначених сфер пізнання, будь-які спроби змішування, проникнення чи «гібридизації» різноякісних знань, проблем, методів чи аргументів вели, на думку П.Гасенді, як до «серйозної шкоди» філософії, виродження і загибелі науки, так і до вульгаризації, спрощення віросповідних догм і теологічних тверджень*. У такому становищі опинилася, зокрема, тодішня філософія, у зміст якої «схоласти повсюди всовують і впихають зовсім чужі питання»; переносять у філософські науки «найбільш заплутані питання теології», хоча це, за Гасенді, наука про інше – божественне. Те ж саме можна сказати про метафізику, моральну філософію. Розмірковуючи про місце і простір, схоластики вважали за доречне включити у фізику суперечки про існування тіла Христа, про місце його перебування в обряді причастя; проблеми руху,

* У ХХ ст. відомий теолог-томіст Е. Жильсон писав, що «коли теолог з необережності втручається в область науки, то це приносить шкоду і науці, і теології...». Втручання науки у теологічні проблеми, на думку теолога, стали такими частими, що це вже стало майже правилом / Жильсон Э. Философ и теология / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: / http://ru.philosophy.kiev.ua/library/misc/jilson_phil.html

виникнення речей і їх зникнення доповнювалися суперечками про творення, воскресіння з мертвих і т.п.³¹ далекі від фізики питання.

Розум як інструмент обґрунтування, аргументації, доказування щодо сфери «сакрального» в умовах розмежування ставав незатребуваним, відпадала потреба обслуговувати віросповідні, віроповчальні, релігійно-обрядові потреби, теологію, релігійно-церковну ідеологію загалом. Для цієї сфери цілком достатньо віри. Тим більше, що, як писав П.Гасенді, «я не думаю, що природний розум здатен переконати, що Бог створив людину за своїм образом і подобою»³². У це можна лише вірити, тобто приймати бездоказово.

З якими непереборними труднощами, в свою чергу, зустрічається теологія, що намагається використати потенціал філософії для обґрунтування своїх положень, з характерних для себе скептичних позицій П.Гасенді багаторазово ілюструє в процесі полеміки з Р. Декартом, який прагнув у ряді випадків пояснити християнське віровчення філософською аргументацією. «Ти говориш, що ми маємо вірити, – в'їдливо перепитував він, – нібито тіло Христа представлено в елементах Євхаристії, у всьому тому обсязі, який воно має на небі, отож якщо на небі він мав висоту, наприклад, п'ять футів, то він мав би мати таку ж висоту і в маленькому шматочку просфори. Скажи, будь ласка, як ти це доведеш? [...] Ми скоріше зобов'язані вірити, що тут немає ніякої кількості тіла Христового, аніж що воно знаходиться в одному атомі й що воно тут знаходить невидимо і неподільно, до того ж все це – речі виключно духовні»³³. Нічого, окрім надуманих схоластичних конструкцій, вульгаризації подібне поєднання теології й філософії не давало. На думку Гасенді, в області сакрального краще вже, не розмірковуючи, «приймати все, що диктує ортодоксальна віра, не коливаючись ні в чому, нехай це і могло б здаватися смішним і неможливим»³⁴ (курсив наш. – В.К.).

Що проблема співвідношення теології і філософії, віри і науки – не проблема, що залишилася в минулому, засвідчує полеміка з цього питання уже в ХХ ст., учасником якої став класик томізму Е. Жильсон. Ідея розмежування світських (природничих, прикладних, фундаментальних) наук і наук богословських, зокрема теології, яку ми знаходимо у працях П.Гасенді, у Е. Жильсона ускладнюється і поглиблюється, набуваючи витончено апологетичного характеру, що враховує новітні тенденції і пріоритети в проблемі на стику науки та релігії, сучасний стан обох форм суспільної свідомості й утворює позанауковий і наднауковий статус теології. Не заглиблюючись у деталі цієї полеміки, зазначимо, що в тлумаченні Е. Жильсона теологія «знаходиться в абсолютній трансцендентності по відношенню до всіх інших наук»; стоїть «поза ними», а «не просто над ними»;

³¹ Гасенди П. Книга первая против учения аристотеликов в общем / Гасенди П. Соч.: в 2-х т. – Т.2. – М., 1965. – С. 34-35.

³² Цит. за: Быховский Б.Э. Гасенди. – С. 170.

³³ Гасенди П. Книга вторая против диалектики Аристотеля. – С. 268-269.

³⁴ Гасенди П. Книга вторая против диалектики Аристотеля. – С. 268.

це наука «іншого порядку», а тому відносини між нею й іншими науками не схожі на звичайні міжнаукові відносини. Оскільки немає природної неперервності між природним і надприродним, відносини між теологією як божественною наукою й іншими науками не схожі на відносини між різними науками: «висновки всіх інших наук незастосовні до теології». В той же час (і тут вкотре спрацьовують аргументи віри, ірраціональності, як такі, що виключають доказовість) сама теологія, на думку Е.Жильсона, може «запозичати, асимілювати елементи філософії чи інших наук» без побоювань втратити свій трансцендентний характер, «забруднитися» цими науками³⁵. Що ж до небезпеки для цілісності і монолітності релігійних догматів, яка потенційно могла йти від науки, її відкриттів, новітніх уявлень про природу, то, як запевняв французький томіст, демаркаційна лінія між обома областями настільки неподоланна, а область сакрального «настільки неприступна для лабораторних досліджень, що Церква, яка зберігає Істину, може не турбуватися»³⁶ про можливий вплив на неї результатів наукових досліджень. Таке бачення властиве не лише Е.Жильсону, а й багатьом його сучасним послідовникам.

Отож у працях П.Гасенді пропонувалася нова диспозиція для філософії і теології, науки і релігійного віровчення, що, з одного боку, нібито зберігала недоторканість сакрального і теологічного, з іншого – пропонувала створити *і для науки* аналогічні умови, що уможлилювали б вільний, незалежний розвиток наукової думки, зокрема філософської, дослідницько-природознавчої, філософсько-етичної. Наскільки перспективніша у справі творення науки Нового часу була позиція Гасенді, видно із її співставлення з позиціями інших творців науки – зокрема, того ж Р.Декарта, роздуми якого про пізнання, універсальні способи отримання нових знань про природу звелися до пошуку підтримки знань Богом (Гасенді ніколи не змішував джерела пізнання сакральних і природних речей).

Утвердження модернізованої моделі «подвійної істини» давало можливість в межах автономно функціонуючих науки безперешкодно відбуватися процесам, властивим вільним наукам – розвиватися інакшедуманню, концепціям геліоцентризму, генезису людини, атомізму, кровообігу в людському організмі, свободи волі, секуляризації та ін., без побоювань, вкладаються вони в традиційні догматично-ортодоксальні схеми чи ні. Могло здійснюватися те, про що мріяв свого часу один із теоретиків інакодумання й вільнодумства англійський мислитель А. Коллінз: найвищі досягнення у кожному ремеслі або мистецтві, досконалість в науках можуть бути досягнуті лише через реалізацію «права мислити вільно»³⁷.

³⁵ Жильсон Э. Философ и теология / [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ru.philosophy.kiev.ua/library/misc/jilson_phil.html

³⁶ Там само.

³⁷ Коллинз А. Рассуждение о свободомыслии, вызванное возникновением и развитием секты, называемой свободомыслящие // Английские материалисты XVII в. Собр.соч. в 3-х т. – Т. 2. – М., 1967. – С. 75.

Таким чином, на перший погляд, абстрактні, неактуально критичні, ретроспективні філософські екскурси, скептичні за характером розмірковування П. Гасенді щодо аристотелівських епігонів, філософії Епікура про взаємовідносин науки і теології насамкінець привели мислителя до доволі актуальних і радикальних думок про автономність наукової діяльності, право вченого на незалежну думку, теоретично виправдовували виведення інтелекту з-під управління позанаукових чинників, у кінцевому рахунку звужуючи у різних наукових галузях область релігійно-церковного і теологічного втручання. Розведеність двох сфер пізнання приховано, нерідко опосередковано відображала наростаюче *прагнення європейських інтелектуалів позбавитися духовної залежності, контролю та цензури церкви*, Апостольського престолу в період, коли навіть ієрархи церкви, авторитетні теологи починали висловлювати свою стурбованість ослабленням релігійного впливу на суспільство.

Оновлена і переосмислена скептиком П.Гасенді «двоїста істина» теоретично розчищала шлях для інтелектуального розвитку у світській, тобто позарелігійній сфері в умовах церковно-теологічного монополізму в Європі, *уникаючи відкритої конфронтації*, не наражаючись на переслідування за інако- і вільнодумання, ототожнення вчених з еретиками, що для науки на етапі становлення було надзвичайно важливо.

Анотації

У статті **В.Климова «Скептичне філософствування П.Гасенді...»** досліджується філософське скептично-критичне переосмислення європейськими мислителями, зокрема П. Гасенді, принципово важливих проблем на стику філософії й теології, науки і релігії, розв'язання яких актуалізувалося в процесі формування науки Нового часу.

Ключові слова: скептицизм, релігія, теологія, догматизм, наука, «подвійна істина», свобода думки, інакодумання.

В статье **В.Климова «Скептическое философствование П.Гассенди...»** исследуется философское скептически-критическое переосмысление европейскими мыслителями, в частности П. Гассенди, принципиально важных проблем на стыке философии и теологии, науки и религии, разрешение которых актуализировалось в процессе формирования науки Нового времени.

Ключевые слова: скептицизм, религия, теология, догматизм, наука, «двойственная истина», свобода мысли, инакомыслие.